

Федорченко Тетяна Євгенівна, доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України

Федорченко Татьяна Евгеньевна, доктор педагогических наук, профессор, главный научный сотрудник лаборатории физического развития и здорового образа жизни Института проблем воспитания НАПН Украины

Tetiana Fedorchenko, Doctor of Educational Sciences, professor, main research scientist of the laboratory of physical development and healthy lifestyle of the Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine

УДК 37.032 :316.752

Р.В. Малиношевський, м. Київ

ЦІННОСТІ ЖИТТЯ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ ЯК ПРОБЛЕМА ПЕДАГОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

У статті означено проблемні контури феномена “цінності життя”. З’ясовується, що цінності є універсальними смислоутворювальними категоріями, сутність яких полягає в їх значущості. Вони виступають горизонтом граничних смислів і основоположних цілей життя суб’єкта. Однак, цінностям життя властива значуща фактичність, що модифікується у процесі особистісної деконструкції сенсу цінностей.

Ключові слова: цінності життя, деконструкція, компліментарність, старші підлітки.

Свого часу американський філософ Ф. Фукуяма промовисто прогнозував кінець історії. Власне такою і була назва його есеї та книги, в яких детально й аргументовано автор стверджував, що розгортання логіки розвитку світу невпинно веде до утвердження ліберальної демократії (невід’ємним елементом, якої є ліберальні цінності). Закономірним результатом такого глобального утвердження ліберальної демократії саме і є кінець історії як кінець ідеологічних конфронтацій, глобальних революцій та війн. Проте, світові політичні, економічні та соціокультурні процеси ХХІ століття внесли корективи у футурологічні прогнози такого типу. Більш того, на сьогодні, очевидно, що трендом ХХІ століття є конфронтація між тяжінням до модифікованих форм авторитаризму й дегуманізації особистості різної модальності

та утвердження гуманістичних констант в якості універсальї буття сучасної людини. І дана конфронтація свідчить, що, нині, однією із засадничих проблем сучасної гуманітаристики саме і є проблема утвердження гуманістичних констант, невід'ємною частиною яких є цінності. Характерно, що саме цінності, які нібито є абстрактними об'єктами, виступають тими універсальними константами, що чітко увиразнюють демаркаційну лінію між порядком та хаосом, між прогресом та декадансом, між розвитком особистості і її занепадом тощо.

Рішучий та кардинальний цивілізаційний вибір українського суспільства в 2013 році увиразнив та візуалізував дискурсивний характер фундаментальної відмінності межових, і нібито подібних суспільств, й окреслив радикальні ціннісно-нормативні відмінності в межах одного суспільства. Відбулося чітке, але хитке, розмежування між прибічниками співбуття в структурних та ідейних межах цивілізованого співтовариства і поборниками існування в межах "цивілізаційної тіні". Суттєво, що сам процес розмежування, руйнування соціальної гомогенності продемонстрував реальну силу впливу на соціальну дійсність нібито абстрактних понять, таких як цінності, шляхом унаочнення й дієвого утвердження кардинальної зміни національної ідентичності від її кристалізації в одному випадку і до тотальної модифікації в іншому. Дієвість утвердження цінностей, які нібито за своєю природою є абстрактним об'єктом, простежується не лише на рівні особистісного світогляду та індивідуальних соціальних практик. Це простежується й на інтерсуб'єктивному рівні зокрема в площині вибору моделей економічного розвитку (досить лиш згадати як експертний дискурс, так і цілком буденні суперечки щодо вигоди-втрати від євроінтеграції). Чи в площині громадської підтримки демократичних політичних систем та на рівні активного авторитарного регресу, що відбувається в межах конструювання наративу тотальної інакшості та міфологізованого месіанства. Миттєві ефекти можемо спостерігати безпосередньо в цей момент. Проте, які будуть довготривалі наслідки таких конфронтацій, яких обрисів вони набудуть і наскільки вплинуть на подальший розвиток як суспільства, так і пересічної людини прогнозувати, вочевидь неможливо.

Проте, саме означені процеси й спонукають до постанови ряду питань. А саме: чому в умовах інформаційно розвинених суспільств, що декларують гуманістичну орієнтованість, відбувається регрес в бік реміфологізованих ідеологічних конструктивів з вибудовою ідейних симулякрів? Чому, власне, людина, яка як правило зростає в межах імпліцитно наявної альтруїстичної та гуманної колективної моральності регресує до рівня тотальної ворожнечі власній соціальній приналежності?

Вочевидь, що відповідь на питання такого ґатунку знаходиться в площині пошуку відповіді на засадничі питання: яким чином трансформуються цінності як універсалії буття? Як саме трансформація цінностей призводить до видозміни реальних соціальних практик суб'єкта?

З огляду на це можна стверджувати, що, на сьогодні, чітко кристалізується необхідність дослідження цінностей у контексті проблемності їх функціонування на глобальному та локальному рівнях. Однак, не можливо досягнути сенс і значення цінностей у їх процесуальності на глобальних рівнях, без розуміння процесів, що відбуваються на особистісному рівні. Саме людина, особистість виступає точкою відліку будь-яких соціальних змін і поза її існуванням будь-яке розмірковування щодо цінностей втрачає сенс. Позаяк саме людина, її буття привносить сенс і ціннісний вимір в природний світ. Водночас людина як парадоксально раціональна істота зі свободою волі може й намагається своїми діями деконструювати ціннісний вимір та раціонально легітимізувати необхідність такої деконструкції. Більш того, у такому процесі логічно доходить до граничних засад власного існування й намагається, деконструювавши сенс "цінності життя", вибудувати та якісно видозмінити власне буття. Проте, таке намагання призводить до якісної видозміни, яка подекуди знаходиться в межах дегуманізації Іншого, втрати власної соціальності та деіндивідуалізації самого себе.

Метою статті є окреслення проблемних контурів явища "цінності життя", розуміння яких дасть можливість створити відповідну аналітичну проекцію формування цінностей життя у старших підлітків, в якості основи для конструювання дієвого механізму виховного впливу.

Цілком очевидно, що в межах предметного поля педагогіки акцент дослідження цінностей і, особливо, їх увиразнення на

індивідуальному та соціальному рівнях буття суб'єкта зміщується від теоретичних побудов до конструювання механізмів виховного впливу й зміни самого типу педагогічної практики. Це обумовлено наявністю своєрідної опозиції між намаганням теоретично описати проблему й змодельовати оптимальний спосіб її розв'язання та пошуком дієвого технологічного способу впливу з миттєвим ефектом. Дана опозиція простежується на рівні домінування в постанові засадничих питань. А саме “як діяти?”, яке логічно не переходить до постанови таких питань як “чому?” і “навіщо діяти саме так?”, відповіді на які знаходяться саме в межах теоретичного осмислення. Проте, такий виключно інструментальний підхід є досить обмеженим. Оскільки, передбачає інтуїтивне охоплення явища у його загальності. Відповідно, таке охоплення переростає в спробу здійснити інтуїтивний підбір релевантних засобів впливу на дитину. Разом з тим, здійснення керованого виховного процесу вимагає глибинного розуміння сутності явищ та процесів і передбачає розгортання процесуальних дій на науково обґрунтованому фундаменті. Закономірно, що це обумовлює необхідність здійснення теоретичних процедур, в результаті яких відбувається конструювання ряду уможлиблюючих конструктивів та концептів, що дають можливість достовірно інтерпретувати емпіричні факти педагогічної дійсності.

Природньо, що феномен “цінностей”, підрядні та субпідрядні йому явища неодноразово поставала в якості об'єкта зосередження інтелектуальних зусиль цілої плеяди в межах філософії. Зокрема, безпосередньо чи опосередковано теорія цінностей, цінності та їх вплив на одиничне й соціальне буття людини розглядалися Н. Гартманом, А. Здравомисловою, М. Каганом, М. Лосським, Р. Перрі, С. Пеппером, Г. Ріккертом, М. Шелером та іншими.

Значний внесок у створення теорії цінностей здійснено в межах американської та західноєвропейської соціологічної, психологічної та соціально психологічної традиції. Зокрема, феномен цінностей та ціннісних орієнтацій став предметом наукового інтересу Ф. Знанецького, Г. Оллпорта, К. Роджерса, М. Рокіча, Дж. Роттера, У. Томаса, А. Маслоу, Б. Скіннера тощо.

У межах осмислення педагогічної реальності та різноступеневого виховного процесу цінності та проблеми їх формування у суб'єкта, в якості особистісного імператива,

що унормовує соціальну поведінку та спрямовує діяльність суб'єкта розглядалися І. Бехом, К. Журбою, І. Зязюном, О. Савченко, О. Сухомлинською та іншими.

Цілков природньо, що у контексті різних гуманітарних дисциплін даний феномен по-різному об'єктивується в якості предмета дослідження. З огляду на це й існують різночинності в дослідницьких підходах, що обумовлені розбіжностями наукової методології, які, в свою чергу, узалежнюються відмінностями самого тлумачення феномена цінності. Однак, попри методологічні розбіжності й трансдисциплінарний характер даного феномена, спільним можна вважати наступне:

1. Цінності є універсальною системоутворювальною категорією.
2. Їх сутність полягає в їхній значущості.
3. Виступають горизонтом граничних смислів і основоположних цілей життя суб'єкта, через розмежування значущого від несуттєвого через прийняття.

Таке узагальнення дає нам нібито впевненість, що феномен цінностей є тією данністю, яка в якості особистісного нормативу підпорядковує предметно-перетворювальні та інноваційні дії суб'єкта вищим цілям. Проте такий ілюзорний спокій руйнується медіакариною соціальної дійсності, в якій гіпертрофовано візуалізується імпліцитна проблемність суб'єктивної деконструкції сенсу самих цінностей. Зокрема, в якості аргументації наявності такої проблемності можна навести широкий розголос щодо функціонування таких мережевих утворень як "групи смерті". Мова йде про сумнозвісну діяльність таких груп в мережі Вконтакті як "Розбуди мене в 4.20", "Море китів", "Кити плывуть вверх" тощо. Цілков очевидно, що поява таких мережевих утворень є наслідком поширеності й культивування підліткової суїцидальної субкультури. Феномена, який не є новим. Новим стала його медійність, транскордонність та потенціал до модифікацій. Останній же залежить не лише від технологічних й соціокультурних процесів, що сприяють фрагментаризації та атомізації суспільства, обумовлюючи появу соціальної аномії, але й від особистості, від її здатності до дегуманізації Іншого і деіндивідуалізації себе самої шляхом деконструкції для себе сенсу власних цінностей. В межах такої ж логіки перебувають й прихильники ризикованих соціальних практик. Особливо тих практик, які

мають межову модальність. Спільним для таких нібито відмінних груп є усвідомлене чи неусвідомлене намагання деконструювати сенс цінності, і, впершу чергу, “цінності життя”.

Таким чином, постає закономірне питання, що саме розуміється під таким нібито розмитим поняттям як “цінності життя”. Під цінністю життя вітчизняна дослідниця В. Шахрай розуміє: “ставлення особи до життя як найвищої людської цінності, що відображається в усвідомленні безпеки життя, організації повноти життя на основі творчості та життєвого оптимізму, розвитку життєвої компетентності, створюючи для індивіда можливості гідної людської самореалізації в сучасному проблемному соціумі” [3, с. 289].

Суттєво, дослідниця тлумачить цінність життя не як одноелементне монадоподібне, а як своєрідне структурно субпідрядне утворення, що описується через виокремлення субцінностей. А саме: безпека життя, повнота життя, життєвий оптимізм, життєва компетентність.

В свою чергу ці субцінності розуміються наступним чином:

“Безпека життя – такий стан людини, коли дія зовнішніх та внутрішніх чинників не призводить до смерті, погіршення функціонування та розвитку організму, свідомості, психіки та людини в цілому і не перешкоджає досягненню певних бажаних для людини цілей.

Повнота життя – організація власної життєдіяльності як цілісної, всебічної або багатосторонньої на ґрунті всіх наявних особистих можливостей, насамперед творчих. Повнота життя включає пошук та визначення сенсу життя та задоволеність від життя, що знаходить своє вираження в такому феномені, як щастя.

Життєвий оптимізм – ставлення до життя, яке передбачає переконаність в тому, що можна реалізувати свої задатки, вплинути на майбутнє, не зважаючи на труднощі і всупереч різним перепонам. Це розбудова життя на ґрунті віри, надії, любові.

Життєва компетентність – знання, вміння, життєвий досвід особистості, її життєтворчі здатності, необхідні для розв’язання життєвих завдань і продуктивного здійснення життя. Життєва компетентність формується на основі життєвого потенціалу, який включає фізичний, психічний, соціальний, духовний складники” [3, с. 290].

Виходячи з наведених посилань, можна стверджувати, що цінності життя виступають однією з системоутворювальних категорій існування людини. Проте саме їх сутність полягає не просто в значущості, але в значущості їх фактичності. І саме ця значущість фактичності й модифікується у процесі соціального становлення дитини. Вочевидь, що визначальний вплив на процес такої модифікації має соціальний контекст перебування дитини, внаслідок деструктивної дії якого й відбувається модифікація особистісних утворень.

З огляду на це, увиразнюючи предметне поле наукового інтересу щодо цінностей життя в умовах соціальних трансформацій, необхідно, перш за все, в полі зору дослідницьких інтенцій тримати принципovu комплементарність двох взаємоу залежених систем – дитини і суспільства. Усвідомлення такої комплементарності, закономірно, спрямовує вектор інтерпретації як явищ і процесів соціальної дійсності, так і явищ та процесів іманентних індивідуальному буттю людини. Іншими словами, прослідковується тісний причинно-наслідковий зв'язок між процесами, які відбуваються на рівні соціального буття людини, так і на рівні індивідуального буття і навпаки. Відповідно, будь-яка якісна зміна або трансформація на одному з рівнів закономірно призводить до зміни й на іншому рівні. Характерно, що такі якісні зміни не обов'язково є конструктивними, а можуть мати й негативну модальність, що проявляється не безпосередньо, а опосередковано у модифікованому впливі. З огляду на це суттєвим є обнадійливий факт, що цілеспрямований конструктивний вплив на одну із систем призводить до закономірних змін в іншій. Себто спостерігається своєрідний діалектичний взаємозв'язок.

Така заувага щодо комплементарності і діалектичного взаємозв'язку системи “соціум – дитина” має безпосереднє значення для педагогіки як науки. Позаяк, саме здійснення наукових розвідок в межах комплементарного розуміння буттєвих процесів, дає можливість не просто інтуїтивно виявити нові чи реінтерпритувати вже відомі феномени, а сутнісно їх описати, інтелектуалізувавши первинну даність соціальної реальності в понятійно-категоріальній та концептуальній площині. Водночас, така дія, логічним завершенням якої є виявлення сутнісного ядра досліджуваного феномену, виступає водночас

і граничною підставою для переходу від теоретичного узагальненого споглядання, до здійснення керованого впливу.

Проблематика цінностей життя, ціннісної спрямованості та ціннісних орієнтацій особистості потребує свого фундаментального переосмислення в умовах сучасних динамічних соціальних систем, які передбачають одночасне самовизначення людини в різних локаціях культурного простору, увиразнюються різними культурним нормам і, відповідно, сенсами, що не завжди узгоджені між собою. Відтак, розуміння феномена цінностей життя, як і розуміння ціннісної спрямованості та ціннісних орієнтацій особистості уможливується не в суб'єкт-об'єктних координатах, а виключно в межах інтерсуб'єктивності дитини.

Відповідною вихідною точкою вочевидь має виступати старший підлітковий вік. Оскільки, саме цей період є досить критичним на особистісному та соціальному рівнях буття дитини, оскільки є найбільш складним з психолого-педагогічної точки зору, що обумовлено інтенсифікацією психофізіологічного розвитку індивіда, виникненням у структурі особистості якісних психологічних новоутворень. Супутні процеси детерміновані, виникненням у структурі особистості якісних психологічних новоутворень актуалізують нові, притаманні виключно даному віковому періоду, завдання перед суб'єктивністю дитини, яка формується. Відтак, даний віковий період є періодом остаточного конституційного психологічного переходу до справжньої дорослості.

З позиції виховної теорії та практики у контексті формування цінностей життя варто зважати на те, що у даному періоді онтогенезу особистісний досвід, отриманий на більш ранніх етапах соціального розвитку, є вже або недостатнім або не релевантним для взаємодії з навколишнім світом, а дорослий досвід ще усвідомлено не освоєний. У зв'язку з цим виділяються основні особливості старших підлітків: підвищена, в порівнянні з іншими віковими групами, значимість тісних емоційних контактів і інтенсивна соціалізація, що змінює характерне для підлітків протиставлення себе дорослому суспільству.

Підліток активно шукає Іншого, однодумців, присвячує багато часу інтимно-особистісному спілкуванню, в якому схилені до крайнощів і динамічної зміни симпатій.

Так Л.С. Виготський відмічав, що центральним і специфічним новоутворенням є виникнення у підлітка уявлення про те, що він вже не дитина (почуття дорослості). Зовнішня сторона цього подання проявляється в прагненні бути і вважатися дорослим. Підліток вимагає, щоб до нього ставилися “як до рівного”.

Разом з тим, даний етап онтогенезу людини характеризується окресленням домінантних підструктур системи ціннісно-нормативних орієнтацій, норм соціальної поведінки та моделей соціальної практики. А оскільки, ціннісно-нормативні орієнтації та моделі соціальної поведінки ще структурно не дооформилися і внаслідок обмеженості суб’єктивного соціального досвіду у старшому підлітковому віці існує можливість ефективно здійснювати педагогічний вплив на дитину.

Ще в першій половині ХХ століття Л. Виготський сформулював концептуальні положення своєї теорії, згідно з якими розвиток всіх внутрішніх психічних процесів культурно детерміновано, сама психіка має соціальну природу, а оволодіння специфічними формами людської діяльності формує вищі психічні функції, в тому числі сприяє дозріванню тим із них, які ґрунтуються на архаїчних програмах поведінки. Із цих положень випливає, що цінності життя є соціальним феноменом і розвиваються у процесі міжособистісного спілкування та спільної діяльності, трансформуються та модифікуються в процесі життя.

Таким чином, окреслення проблемних контурів явища “цінності життя”, дає можливість зробити висновок, що вибудова аналітичної проекції формування цінностей життя у старших підлітків передбачає усвідомлення комплементарного характеру взаємозв’язку в системі “дитина-суспільство”. Оскільки, в межах такої комплементарності й уможливується виявлення детермінант, що обумовлюють модифікацію цінностей.

Література

1. Бех І.Д. Виховання особистості: підручн. / І.Д. Бех, – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
2. Фукуяма Ф. Кінець історії? / Ф. Фукуяма // Вопросы философии. – 1990. – № 3. – С. 134–148.

3. Шахрай В. Теоретичні засади формування цінності життя у підлітків / В. Шахрай // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал : матеріали звіт. наук.-практ конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2016 рік / за ред. І.Д. Беха, Ж.В. Петрович. – Івано-Франківськ : НАІР, 2017. – Вип.5. – С. 288–291.
4. Liman Man Wai Li, Michael H. Bond. (2010) Analyzing National Change in Citizen Secularism Across Four Time Periods in the World Values Survey. – Режим доступу: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSPublicationsBooks.jsp?PUB=77>.

Р.В. Малиношевский

Ценности жизни старших подростков как проблема педагогического анализа

Институт проблем воспитания Национальной Академии педагогических наук Украины (9 ул. Берлинского, Киев, Украина)

В статье обозначены проблемные контуры феномена “ценности жизни”. Выясняется, что ценности являются универсальными смыслообразующими категориями, сущность которых заключается в их значимости. Они выступают горизонтом предельных смыслов и основных целей жизни субъекта. Однако, ценностям жизни присуща значительная фактичность, что модифицируется в процессе личностной деконструкции смысла ценностей.

Ключевые слова: ценности жизни, деконструкция, комплиментарность, старшие подростки.

R. V. Malynoshevskyi

Life Values of Senior Teenagers as a Problem of Pedagogical Analysis

Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine
(9 Berlynskogo Str., Kyiv, Ukraine).

The author identifies the contours of the phenomenon of “life values” in the article. Values are universal meaningful categories which significance expresses their essence. They are considered as the horizon of boundary meanings and the fundamental goals of the personality’s life. This means that life values are a unique universal of human being. However, the life value is characterized by significant actuality, which is modified in the process of personal deconstruction of the meaning of values. It is understandable that deconstruction affects not only the life values, but also the person’s social

practices. It is clear that the process and consequences of deconstruction cannot be fully described within the stable disciplinary approaches. Therefore, it is necessary for research intentions to maintain the principal complementarity of systems – the child and society. This makes it possible not only to discover new phenomena or reinterpret already known ones, but intellectualize the primary social reality in the conceptual field. At the same time, this action is also the limiting reason for the transition from theoretical generalized contemplation to the controlled influence.

Keywords: *life values, deconstruction, complementarity, senior teenagers.*

References

1. Bekh, I, D. (2008). *Vykhovannia osobystosti* [Education of personality], Kyiv: Lybid.
2. Fukuiama, F. (2010). *Konets istorii?*[The End of History?]. *Voprosy Filosofii*, 3, 134–148.
3. Shakhrai, V. (2017). *Teoretychni zasady formuvannia tsinnosti zhyttia u pidlitkiv* [Theoretical foundations of the formation of the value of life in adolescents]. *Modern Educational Process: Essence and Innovative Potential*, 5, 288–291.
4. Liman Man Wai Li, & Bond, M. H. (2010). *Analyzing National Change in Citizen Secularism Across Four Time Periods in the World Values Survey*. Retrieved from <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSPublicationsBooks.jsp?PUB=77>.

Малиношевський Руслан Васильович, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, заступник директора з наукової роботи Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України

Малиношевский Руслан Васильевич, кандидат педагогических наук, старший научный сотрудник, заместитель директора по научной работе Института проблем воспитания Национальной академии педагогических наук Украины

Ruslan Malynoshevskiy, Deputy Director of the Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, PhD in Pedagogics, Senior Researcher